

1987 június elején a szocialista országok gyermekkönyvtári szakértői tanácskoztak Moszkvában. Ennek, a gyermekkönyvtárak nevelési funkcióiról szervezett kollokviumnak a keretében hangzott el B. *Białkowska*, a lengyel gyermekkönyvtári munkát érintő referátuma, melynek azért is szívesen adunk – némi rövidítéssel – helyet, mert gondolatai hazai szakmai törekvésekkel járnak egy jegyben. A tanulmány jegyzetapparátusát elhagytuk, a fordítás eredeti (teljes) példányát az érdeklődő a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban megtalálhatja. (A szerk.)

A NEVELÉSI FUNKCIÓK AKTUÁLIS IRÁNYAI A GYERMEKKÖNYVTÁRAKBAN

BARBARA BIAŁKOWSKA

Az embernek az az elhivatottsága, hogy létrehozza és megváltoztassa a világot. De „egyikünk sem tudja, mit hoz a jövő, és azt sem, hogyan kell a legjobban a jövő társadalmához közelíteni... Ugyanakkor az átalakításhoz már most hozzá kell fogni, mielőtt a létező rendszerek fokozódó hanyatlása... megakadályozná a békés átmenetet a 21. század demokráciájához.” – írja Alvin *Toffler*. Ezt a folyamatot természetesen a kisgyermekkel kell kezdenünk, tehát azokkal, akiknek a jövőben kell élniük és törekvéseiket megvalósítaniuk. Úgy tűnik, hogy különösen a mi, könyvtárosi környezetünkben keveset foglalkozunk a jövővel és az arra való felkészítés különböző oldalaival. Az emberiség által felhalmozott vívmányokból – az elmúlt generációk eszméiből és kulturális alkotásaiból – túlságosan könnyen, és mintha öntudatlanul fogadnánk el a nevelés olyan régi meghatározását, mint például a fiatalok „hozzánevelése” a fennálló társadalmi-kulturális rendszerhez, és elveszítjük a nélkülözhetetlen futurológiai perspektívát.

Így, amikor a könyvtár nevelő funkciójáról kezdünk beszélni, világosan meg kell határozni a magunk számára, hogy milyen nevelésre gondolunk: vagy a meglévő helyzet folytatására alárendelt nevelésre, vagy a világ megváltoztatására és átalakítására való felkészítésre? Ezenkívül pontosítani kell azt is, hogy mit értünk a könyvtár „nevelési funkcióján”.

A könyvtár nevelő funkciója olyan nevelési szituációk létrehozásából áll, amelyek mindenekelőtt a gyermekre ható különböző tényezők és ingerek összességéként foghatók fel. A nevelési szituáció megszervezése a könyvtárban olyan komplex ösztönzők megszervezését jelenti, amelyek fejlesztik az olvasó tapasztalatait, hatnak viselkedésének és értékrendszerének alakulására. Mindez a könyvtárosok tervszerű pedagógiai munkájához tartozik. Sajnos ezek túl gyakran a gyermekek intellektuális szférájának fejlesztésére, tudásuk és emlékezőképességük feltöltésére irányulnak (vetélkedők, plakátok, hirdetések, kis bibliográfiák).

A gyermekkönyvtárak az első kulturális intézmények, amelyeknek a szolgáltatásait a gyermek önállóan használja, és amelyben teljes választási szabadsága van, egyénileg és aktívan meríthet a kultúrából.

A modern oktatási perspektívák és a civilizáció fejlődése

Az alapkérdés az, hogy milyen irányban kell az ember képzési folyamatának haladnia, hogy mindazzal képes legyen megbirkózni, amit az idő magával hoz.

A tudományban most végbemenő gyors változások, a föld hatalmas térségeiben tapasztalható civilizációs fejlődés felgyorsulása, valamint a velük együtt felerősödő ellentmondások, az előre nem látható veszélyek nagy jelentőséget kölcsönöznek a jövőt érintő vitáknak. Nem kétséges, hogy a mai valóság sebesen változik, azért az embereket fel kell készíteni arra, hogy képesek legyenek új feladatokat megoldani, alkalmazkodni tudjanak az új életfeltételekhez és ezzel együtt alkalmasak legyenek megőrizni a fajtánkra jellemző összes emberi, történelmi értéket. A tudomány vívmányai, a világúrt is meghódító nagyszerű technika, a lakosság sok rétegének életviteleit javító nagymennyiségű tömegcikk, a járványok felszámolása, az élet meghosszabbítása, a gyors szállítás, közlekedés és kommunikáció lehetősége – mindezekért sajnos igen magas társadalmi és ökológiai árat fizettünk. A fejlődés egyre több veszélyt, hiányt, a konfliktusok és a feszültségek növekedését hozza az ember számára, és a létezés alapjait veszi célba.

A mai művelődés legnagyobb gondja olyan modern embert képezni és nevelni, aki képes a jövő században élni és megbirkózni minden változással és ellent tud állni a már ismert és a ma még elképzelhetetlen fenyegetéseknek. Ez kényszerít arra, hogy az oktatási rendszer hatékony reformjának útjait keressük. Ez a probléma éppúgy létezik a megalapozott művelődési rendszert és nagy oktatási hagyományt felvonultató országokban, mint a harmadik világ országaiban, amelyek csak erőteljesen civilizálódnak.

Már az Edgar *Faure* vezetésével összeállított, a világ oktatási helyzetéről szóló beszámolóban is arra irányult a figyelem, hogy a modern oktatásnak demokratikusnak kell lennie, és olyan motivációk megújulását kell követelnie, amelyek arra készítik az embert, hogy tudását állandóan bővítse és kiegészítse. Megalapozottnak tűnik az a nézet, hogy az oktatásban kevesebb energiát kell fordítani az ismeretek átadására, és nagyobb súlyt kell fektetni az elsajátításuk módszereire. Ha az ember az egész életét az ismeretek megújításával és kiegészítésével kell hogy töltsé, akkor mindenekelőtt:

- fel kell készíteni az önképzésre és önnevelésre,
- kevésbé formálissá és hajlékonyabbá kell tenni a közművelődési rendszereket, megteremtve minden egyén fejlődésének lehetőségeit.

A javasolt oktatáspolitikai alapelve a permanens tanulás. Ez a pszichikai aktivitásnak a szociális reformok eredményezte felgyorsulásával, a szabadidő növekvő mennyiségével, a kultúrában való részvétel igényével, az alkotói törekvések növekedésével kapcsolatos. A tudomány és a kultúra mint emberi alkotás, illetve az általuk létrehozott értékek iránti érdeklődés kiváltja a tanulási vágyat, maga után vonva a különböző ismeretterjesztési formák kidolgozásának szükségességét, illetve az oktatás kiszélesítésére irányuló törekvést, amelyet nemcsak szakmai követelményként, hanem belső szükségletként és társadalmi haszonként lehet felfogni. A permanens tanulást az intellektuális aktivitás megjelenésének, az egyéniség sajátos megismerési és alkotási igényének lehet tekinteni.

A létező oktatási rendszerek azonban nem töltik be a jövő emberének képzésével és nevelésével kapcsolatos funkcióikat (még a tervszerűen tökéletesített és megújított rendszerek sem). Világosan rámutattak erre a Római Klub jelentésében (1979-ben), illetve a Jean *Thomas* elnökletével működő francia bizottság munkáiban.

A hagyományos oktatási rendszerek konzervatívak voltak. Kimerültek a meghatározott világnézet, viselkedési módok és szabályok elsajátításában. A konzervatív nevelés minden társadalom működése és stabilitása számára szükséges, és bizonyos fokig az is marad. De az átalakulás és a jövő számára, különösen a visszafoghatatlan és viharos változások korában, más oktatási modell szükséges, olyan, amely képes felkészíteni a gyors változásokra, az új struktúrák és a meglévő problémák új megfogalmazásának oktatására, azaz vadonatúj oktatási rendszert kell kiépíteni. Ennek fő jellemzője az anticipáció, a folyamatok és következményeik hosszú távú változásainak áttekintése, melyben a hangsúly a jövőben való gondolkodásra tevődik át. Ez megköveteli az értékelés képességét, valamint az emberi méltóság és függetlenség tiszteletét, az – aktív és alkotó – egyénnek az individualitáshoz és az autonómiához való jogát.

A művelődés és a nevelés jövőjéről szólva T. *Huson*, a svéd pedagógiai kutatóintézet igazgatója külön felhívja a figyelmet arra, hogy az iskolának „kötelessége felkészíteni az ifjúságot a szakmai haladás változásaira... a változásokhoz való rugalmas hozzáállás kidolgozásával, valamint a tanulás folytatása iránti motiváció felszabadításával.” Az argentin Gilda de *Romero Brest* arra mutat rá, hogy a permanens tanulás rendszerének hatékonysága azon áll vagy bukik, hogy mindenki rendelkezik-e az önálló tanulás készségével, vagyis minden egyén elsajátítja-e azt a képességet, hogy a saját tanulását programozni és eredményeit ellenőrizni tudja. Hogy az önképzés ilyen fokát elérjük (amelyet a szerző kiindulópontnak, művelődési „take-off”-nak nevez) szükséges:

- állandó és mindig megújuló tanulási motiváció,
- az információátadás nyelvének és technikájának elsajátítása,
- a tankönyv felhasználásának képessége, ami megismerési és alkotó készségeket követel,
- az alapvető megértési struktúrák értelmezése, ami lehetővé teszi a problémák megfogalmazását,
- az ítéletek függetlensége, rugalmassága a változásokkal kapcsolatban, a döntéshozatal képessége és a kockáztatás bátorsága.

A művelődési perspektíváknak ezek az irányai, amelyek éles kritikát jelentenek be különböző országok kötelező iskolarendszeréről, illetve az iskola átszervezéséért folytatott sok kísérlet felemás eredményei csak megerősítik azt a meggyőződést, hogy elkerülhetetlen az új módszerek szüntelen keresése és a művelődési rendszerek megújítása.

A könyvtárak munkáját illetően, amelyek szorosan kötődnek a művelődésügyhöz, illetve az elfogadott oktatási koncepcióhoz ebből sok következmény származik. Mindezekelőtt a társadalmi elvárások tömege és az információs szolgáltatások iránti igény, a könyvtári állományok használatának módja és a tanulók önálló munkára való motiválása (mind az iskolai, mind az iskolán kívüli könyvtárakban) valamint az ismeretek elsajátí-

tásának alternatív lehetőségének tekintett könyvtár – ennek konzekvenciái közül a legfontosabb. Ez nyer kifejezést a könyvtárak belső szervezetének és ellátásának rendjében és olyan munkaformák kidolgozásában, amelyek felkészítik az olvasót, kifejlesztik bennük az önálló tanulás képességét.

Művészeti nevelés – esély az egyén fejlődésére és az önmegvalósításra

Ma már a művészetet nem tekintjük pusztán díszítő elemnek, komfortnak vagy szó-rakozásnak, kezdünk úgy számolni vele, mint „az élni tudás” alapjával. Különösen a modern technokrata világban, ahol a kultúrához való hozzáférés tömegjellegűt öltött, figyelni kell arra, hogy a „nyitott”-ság fennmaradjon a fiataloknál, akiknek a 21. században kell majd élniük.

A nevelést a művészet olyan irányulásának tekinti, amely a teljes, alkotó ember kialakítására irányul. A művészetet az egyén ösztönzőjének tekintő új koncepció kiemeli az egyén aktív részvételét és szubjektivitását, figyelembe véve az egyén vizsgálódásaival, fogékonyságával és aktivitásával kapcsolatos nevelési folyamatot.

A művészeti nevelés teoretikusai és a tapasztalt pedagógusok, akik a gyermekek és az ifjúság fejlesztését az alkotó aktivitás útján valósítják meg, figyelmet fordítanak arra, hogy az esztétikai nevelés még a legjobb iskola keretein belül sem teljesíthető ki. Hatékonyságának feltétele a részvétel valódi folyamata – vagyis az érdeklődés igen aktív szintjének elérése.

Az esztétikai nevelés számára szükséges a partneri, azaz az alkotói útkeresések, az egyén belső tapasztalatainak és érzelmeinek közege. Éppen a gyermekkor időszakában a legerősebb a szükséglet a személyiségnek az alkotó aktivitáson keresztüli megnyilvánulására, az ifjúkor időszaka pedig az életre való „nyitás” sajátos időszaka, az első próbálkozások időszaka. Az iskola – akár a legjobb is – nincs abban a helyzetben, hogy a kellő szinten felszabadítsa az individuumot, élénkké tegye a fantáziát és a kritikai reflexiókat, hiszen a hagyományos értékek átadására orientálódik: az iskola törvényszerűen konzervatív. Az alkotó pozíciónak szüksége van a képzelet és a fantázia fejlesztésére, valamint a spontán kifejezőképességre, a nem hagyományos gondolkodásra, az élénk asszociáció fejlesztésére, a kísérletezés szükségességére és a hibaalkövetés jogára. Ezt a fiatal ember csak úgy éli át, ha aktivitást fejt ki az iskolán kívüli munkájában.

A művészettel való nevelésként értelmezett esztétikai nevelés elmélete különösen fontos lesz „a jövő emberének” kialakítása szempontjából.

A könyvtárban a művészeti nevelés különlegesen kedvezőnek tűnik. Az alkotó képzelet fejlesztése és az alkotó pozíciók kialakítása az ifjú könyvtárhasználóknál együtt kell hogy járjon egyfelől az olvasók és a könyvtáros közötti személyes kapcsolattal, másfelől az önálló könyvtárhasználat lehetőségével.

Az esztétikai nevelés programját két oldalról lehet vizsgálni:

1. általános megközelítésben, amely a gyermek individuális együttműködése számára megfelelő társadalmi nevelési környezetet alakít ki, és

2. sajátos módon, amikor az iskolai programokkal kapcsolatos alternatív nevelési koncepció mentessé válik a fölösleges formalitástól; ezt az alternatív nevelést tudná a *könyvtár* ajánlani a fiatal használóinak.

A gyermekkönyvtárak esélyei és perspektívái – a korszerűsítés feltételei és irányai

Mindkét fent vázolt kategória – az állandó tanulás és önfejlesztés a művészetek segítségével, illetve az aktív részvétel a kultúrában – legjobban a gyermekkönyvtárak perspektíváit rajzolja ki. A nevelési szituációk megszervezésével ezek az intézmények tudnak és kötelesek sajátos alternatív nevelést ajánlani. Az irodalom semmihez sem hasonlítható értéke abban rejlik, hogy képes felszabadítani az olvasók képzeletének aktivitását, és ezzel bevezeti a szimbólumot (többek között a grafikusát is) – ez a gyermek számára a művészettel való sajátos kapcsolatot jelenti. A könyvtár nemcsak könyvvel, hanem a művészetek közvetítésének más eszközeivel létrejövő kapcsolatot is elősegíti, támogatva a gyermek intellektuális és az emocionális fejlődését, felszabadítva önálló alkotó aktivitását, felkeltve a fantáziáját.

Minden könyvtári tevékenység a könyvvel kezdődik és a könyvön keresztül hivatott az olvasót szolgálni, olvasói kultúráját nevelni. Az alkotó képzelet az emocionális aktivitással együtt pszichikai fogékonyságot hoz felszínre benne, és éppúgy segíti a tanulás folyamatait mint individualitását „életöröm”-re való képességének kialakulását. Ha tehát úgy látjuk, hogy az ifjú olvasók fejlődésének meggyorsítása elengedhetetlen, akkor erőinket elsősorban a könyvtári tevékenységek sémájának átalakítására kell összpontosítanunk és meg kell teremtenünk a szükséges feltételeket az ifjú könyvtárhasználó önálló aktivitására.

Munkánk érdekében a könyvtárnak rendelkeznie kell

- tárgyi bázissal, azaz megfelelő állománnyal, valamint funkcionális kényelemmel és megfelelő könyvtári helyiségekkel;
- hozzáértő személyzettel, akiknek megfelelő szakmai felkészültségük, pszichológiai és pedagógiai ismereteik vannak, interperszonális hatóerővel és sajátos alkotó fantáziával rendelkeznek;
- újszerű munkamódszerekkel és formákkal, azaz nem tömeges, hanem egyéni munkaformákkal, amelyek érzelmileg magukhoz tudják vonzani az olvasókat;
- olyan információs műhellyel, amely segíti az ifjúságot a jövő információinak szabad felhasználásában.

A munka megújítása és a legkorszerűbb technika azért kell a gyermekkönyvtárak számára, mivel az ő használóiknak természetes módon kell majd élni a jövő technikai infrastruktúrájában.

A gyermek- és ifjúsági könyvtárak fejlesztési perspektívái természetesen az adott ország általános társadalmi-gazdasági, közművelődési és kulturális helyzetétől függenek, és csak ebből a szempontból lehet őket vizsgálni. Semmiféle olyan szervezési koncepció,

amely elvontan a könyvtári rendszerre szorítkozik, nem reális és nem lesz hatékony. A didaktikai folyamatok változásai, a művelődési rendszer megújítása és különösen a modern apparátus, a számítógép felhasználása az önálló problémamegoldásban, az információk feldolgozásának korlátlan lehetőségei ki kell, hogy kényszerítsék a könyvtárak megújulását. Ezek a változások a könyvtárak formáját, az ellátottságát, munkarendszerét és az általuk nyújtott szolgáltatásokat fogják érinteni. Ezek a technikai változások már ma is hatnak a kultúrában való részvétel módjára, a személyiség aktivitásának tágabb és egyénibb útjaira.

Ma még nehéz arról beszélni, hogy az olvasás, mint olyan a 21. században létezik-e majd, ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy a mai fiatal olvasókat könyvtárhasználókat fel kell készíteni:

- arra, hogy képesek legyenek felhasználni az információs rendszerek széles lehetőségeit;
- arra, hogy egyénileg tudjanak válaszolni a megpróbáltatásokra és ösztönzésekre, tehát sajátos érzékenységgel rendelkezék az esztétika területén, és az elmélyült emocionális szférában.

A lengyel oktatáskutatói kezdeményezések és a gyermekkönyvtárak megújítása

Az iskola és a könyvtár megújításában eddig végrehajtott próbálkozások még mindig túl jelentéktelenek, elégtelenek. Közművelődésünk reformja túl lassan és túl óvatosan halad. Az egyedi kezdeményezések a gyermekkönyvtárak épületének és felszerelésének megújítására, illetve az olvasószolgálati munka új formáinak kialakítására természetesen léteznek. Mi lengyelek például dicsekedhetünk néhány kitűnően felszerelt gyermekkönyvtári audiovizuális részleggel, játéksarokkal és a legfiatalabb olvasókat (az óvodáskorúakat) vonzó széles programokkal, művészeti minikiállításokkal, a fiatalok által szívesen használt zenei részlegekkel és az elmúlt évben néhány gyermekkönyvtárban bevezettük a számítógépes programok kölcsönzését. Egy fecske azonban nem csinál nyarat – még pár fecske sem.

A gyermekkönyvtárakban szükséges újításokat rendszerszemlélettel kell megközelíteni. A lengyel országos könyvtári tanács mellett működő munkacsoport újra hozzálátott a lengyel könyvtárügy 2000-ig szóló prognózisának összeállításához, ezen belül folyik a gyermekkönyvtárak értékelése és a következő évek fejlesztési perspektíváinak felvázolása.

Azoknak a kísérleteknek, amelyek a könyvtárak fejlesztési perspektíváinak és szükséges megújítási irányainak meghatározására irányulnak, információra kell épülniük. Ezért az Instytut Książki i Czytelnictwa (Könyv- és Olvasáskutatói Intézet) keretében a következő információkat gyűjtik össze:

- általános tájékozódás a könyvtári épületek helyzetéről és ellátottságáról – a gyermekkönyvtárakat érintően;

- a gyermekkönyvtári hálózat aktuális helyzetének és fejlesztési perspektíváinak értékelése;
- információk az e könyvtárakban lévő audiovizuális állományok nagyságáról és használatáról;
- tájékoztatás arról, hogy milyen fokú a gyermekkönyvtárak ellátottsága a modern technikával, milyen a kihasználtságuk, mekkorák az irántuk megnyilvánuló igények;
- a gyermekkönyvtárak milyen fokon képesek felkészíteni a használóikat a modern technika kezelésére?

A vizsgálat országos méretű volt és az összes (49) vajdaságra kiterjedt. Kérdéseik a gyermekolvasás instruktorai számára szóltak. Ezen kívül részletező felmérés készült minden vajdaság 3 kiválasztott gyermekkönyvtárában.

A kutatói jellegű munkákkal együtt olyan intézkedéseket is teszünk, amelyek a gyermekkönyvtár korszerűsítésére és megújítására irányulnak. A 80-as években például széles körű kampány kezdődött a könyvállományok rendezésére, a gyermekirodalom osztályozási rendszerének egységesítésére, az állomány megtisztítására, gyermekkönyvtárainkban lévő „információs műhelyek” korszerűsítésére (ez mindenekelőtt a megfelelő tárgyi katalógusokat és a számítógépes adattárakat jelenti). Az állományrendezés alapjául a nemzeti könyvtár által kidolgozott gyermekirodalmi osztályozási táblázat szolgál, amely az ETO-ra, illetve a lengyel közművelődési könyvtárakban alkalmazott osztályozásra épül. 1980-tól a Kulturális és Művészeti Minisztérium a nemzeti könyvtár és a könyvtáros továbbképző központ párhuzamosan fogott hozzá a vajdasági könyvtárakban dolgozó gyermekolvasási instruktorok rendszeres szakmai továbbképzéséhez. Reményteli az az 1984/85-ben összeállított javaslat is, amely „A fiatal nemzedék esztétikai nevelésének programja” címet viseli és amelyet a kormányzat is elfogadott. Persze, hogy valójában „a jövő emberének” nevelési esélye reális lesz-e – ez az ország gazdasági lehetőségeitől is függ.

Eltekintve a mai gazdasági válság kedvezőtlen feltételeitől, diagnosztizálnunk és prognosztizálnunk kell a fejlődést. Épp a permanens nevelés eszméje forog ezáltal kockán, hiszen az „emberbe vetett hit sajátos megnyilvánulása az a meggyőződés, hogy az ember elégedetlen és mohó lény, aki mindig új tapasztalatokat és új megoldásokat keres” – írja B. Suchodolski.

A kultúrában való részvétel ugyanis nem díszítőelem és szórakozás, hanem út a saját lehetőségek, expressziók gazdagítására és mások megértésére, az alkotó személyiség és aktivitás kiépítésére.